

Галина КОЗИЦЬКА

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Визначено перспективи співпраці України з Європейським Союзом. Проаналізовано проблеми європейської інтеграції вітчизняної економіки. Обґрунтовано доцільність використання стратегії технологічного прориву в процесі інтеграції України у європейський простір в постіндустріальну епоху.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного світового соціально-економічного розвитку є бурхлива динаміка інтеграційних процесів у світі загалом та і Європі зокрема. Глобалізація світової економіки стала важливим фактором економічних відносин, що визначає розвиток світового господарства на початку третього тисячоліття. Сучасні науковці розглядають глобалізацію як процес розширення, поглиблення та прискорення взаємозв'язків у світовому просторі в усіх аспектах сучасного життя. Вона містить ідею інтеграції країн у світове співтовариство та їхній загальний розвиток [1, с. 6]. Однак слід зауважити, що процеси глобалізації неоднозначно впливають на економіки окремих країн (табл. 1).

Незважаючи на суперечливий характер глобалізація є об'єктивним, історично детермінованим процесом сучасного етапу цивілізаційного розвитку, який і в подальшому буде впливати на торговельні відносини, фінансові потоки, науково-технічний процес, навколишнє середовище, а тому буде потребувати пошуку динамічної рівноваги як на національному, так і на міжнародному рівнях. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків супроводжуватиметься інтеграцією національних економік у світове співтовариство. На європейському континенті таким інтеграційним угрупованням є Європейський Союз, до якого увійшли 27 країн, 16 з яких, крім економічного і політичного об'єднання, використовують ще й єдину валюту. Стрімке розширення Євросоюзу за останнє десятиріччя, аж до створення спільного кордону, відкрило для України нові можливості для поглиблення співпраці, змусило відповідати на нові виклики, загостило питання остаточного вибору вектора зовнішньої політики. Адже від правильно обраного і виправданого інтеграційного курсу значною мірою залежатиме подальший соціально-економічний розвиток країни загалом. Для реалізації євроінтеграційних прагнень України необхідно чітко визначити дії з цього напрямку як у країні, так і за її межами і виявити глибоке розуміння всіх питань, що її стосуються.

Аналіз останніх досліджень і виділення невирішеної проблеми. Питання євроінтеграції досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: В. Бакуменко [2], Д. Безносенко [2], Ю. П. Гаряча [3], І. А. Грицаєнко [4], С. Криворучко [2], О. Кузьома [5], А. Лавренчук [6], Ю. Макогон [7], Е. Медведкіна [7], М. В. Новикова [8], О. Л. Приткіна [9], Р. Сіденко [10], В. Ур [11], Л. І. Федулова [12], А. Чесноков [13], О. Шевченко [2].

Таблиця 1

Характеристики глобалізації

Позитивні сторони	Негативні сторони
Приводить до підвищення продуктивності праці і рівня життя, оскільки сприяє міжнародному розподілу праці	Призводить до нерівномірності розподілу фінансових потоків. За даними Конференції ООН з питань торгівлі та інвестицій у 2006 р. на розвинуті країни приходилося 573 млрд. дол., на країни що розвиваються – 274 млрд. дол., а найбільш розвинуті країни світу відчували падіння інвестицій [1, с. 6].
Зростає ефективність виробничих інвестицій, які, будучи необмеженими національними рамками, спрямовуються туди, де їх використання буде найбільш ефективним	Збільшуються розбіжності в доходах між країнами з різним ступенем розвитку. За даними Всесвітнього банку, у 1973 р. розрив у доходах між найбагатшими та найбіднішими країнами визначався співвідношенням 44:1, а на початку XXI ст. він збільшився до співвідношення 72:1 [1, с. 6]
Виникає можливість отримання додаткового ефекту від економії на масштабах	Втрачається економічна незалежність і посилюється конкуренція, що може призвести до втрати власного виробника
Розширюється доступ до технологічних, інтелектуальних та культурних цінностей світу	Зростає ймовірність порушення авторських прав та незаконного використання інтелектуальної власності; підвищується рівень злочинності в інформаційних мережах
З'являється можливість більш повного задоволення потреб споживачів та ін.	Збільшуються обсяги нелегальної міграції та ін.

Незважаючи на наукову значущість отриманих ними результатів, подальшого дослідження потребують проблеми, пов'язані із взаємообумовленістю процесу інтеграції України у європейський економічний простір та реформуванням її економіки.

Мета цієї статті – дослідження проблем і перспектив співпраці України з Європейським Союзом та обґрунтування вибору стратегії реформування вітчизняної економіки, що сприятиме прискоренню євроінтеграційних процесів та підвищенню їхньої ефективності.

Основні результати дослідження. Від часу свого заснування у 1957 р. Європейський Союз поступово перетворився на один із найпотужніших політичних і економічних центрів світу, став ключовим компонентом новостворюваної архітектури європейської безпеки, ядром системи європейських цінностей і стандартів. На даний час Європейський Союз займає провідні позиції у світовому господарстві: на його частку припадає 41,4% світового товарного експорту та 39,8% імпорту. В тому числі ЄС займає чверть обсягу зовнішньої торгівлі України, а частка його зовнішніх інвестицій у вітчизняну економіку сягнула 72% [14]. Очевидно, що за такого стану справ європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України, досягнення якої дасть змогу найкращим чином зреалізувати національні інтереси, побудувати економічно розвинуту і демократичну державу, зміцнити позиції у світовій системі міжнародних відносин.

Аналіз думок фахівців з євроінтеграції дав змогу виділити низку аргументів на користь співпраці України з Європейським Союзом, а саме:

- по-перше, розвиток співробітництва з ЄС сприятиме більш раціональному розподілу й використанню природних, фінансових, технологічних, інтелектуальних та інших видів ресурсів; технологічному оновленню вітчизняного виробництва; модернізації наявних та створенню нових сучасних підприємств; підвищенню ефективності економічних процесів та визначенню місця України у міжнародному розподілі праці;
- по-друге, вихід і праця на європейському ринку є великим джерелом досвіду для вітчизняних суб'єктів господарювання в питаннях набуття практичних навичок конкуренції з виробниками інших країн; розробки та реалізації стратегії виробничо-комерційної діяльності, зорієнтованої на світову кон'юнктуру відповідних ринків. Водночас слід окремо зазначити, що вміння успішно діяти на міжнародних ринках неминуче зумовлює підвищення рівня якості задоволення потреб національних споживачів;
- по-третє, великий за обсягами та вимогливий до якості ринок Європейського Союзу сприятиме реалізації експортного потенціалу України в галузях ракетної та авіаційної техніки (особливо виробництва важких транспортних літаків), середнього та великого машинобудування, приладобудування та окремих виробництв безпосередньо пов'язаних з реалізацією науково-технічних досягнень;
- по-четверте, розвиток співробітництва з ЄС сприятиме повнішому використанню потенціалу України як транзитної держави, що означатиме збільшення надходжень від експорту транспортних послуг та розвиток відповідних галузей промисловості;
- по-п'яте, Україна отримає можливість набути знання щодо розробки й реалізації антимонопольної політики і здійснення контролю за концентрацією економічної діяльності, регулювання фондового ринку, політики в галузі зайнятості тощо, оскільки Європейський Союз має великий досвід у питаннях функціонування ринкової соціально орієнтованої економіки та державного регулювання економічних процесів;
- по-шосте, розвиток співробітництва з ЄС неминуче приведе до запровадження відповідних правил та стандартів поведінки первинних економічних агентів, що, в свою чергу, сприятиме формуванню прозорого середовища виробничо-комерційної діяльності на національному ринку, що має надзвичайно велике значення для України;
- по-сьоме, саме на європейському фінансовому ринку, який на сьогодні є одним із найбільших у світі, Україна зможе мобілізувати кошти, необхідні для забезпечення макроекономічної стабільності, диверсифікуючи тим самим джерела зовнішніх запозичень;
- по-восьме, основними політичними вигодами послідовної європейської інтеграції для України будуть зміцнення стабільності демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і повага до прав людини тощо. Європейська інтеграція також означає зміцнення національної безпеки та безпеки громадян, адже вона виключає застосування сили як методу вирішення та залагоджування суперечностей, сприяє стабільності у відносинах з усіма сусідами;
- по-дев'яте, як повноправний учасник побудови об'єднаної Європи, а в майбутньому – член Європейського Союзу, Україна зможе впливати на вироблення

відповідних рішень і, таким чином, на процеси, що відбуватимуться на європейському континенті.

Разом із цим, було би помилкою замовчувати або применшувати складність процесу європейської інтеграції. Зрозуміло, що для України він буде тривалим і непростим.

З одного боку, інтеграція в Європу означає зростання відкритості національної економіки та конкуренції підприємств Європейського Союзу. При цьому неминучими будуть доволі болючі наслідки для окремих секторів, виробництв і навіть регіонів України, що не зможуть конкурувати з європейськими.

З іншого боку, Європейський Союз нині переживає ряд проблем, пов'язаних, по-перше, з викликами демократії як усередині об'єднання, так і в країнах-кандидатах. Стрімке зростання впливу, зокрема парламентського, ультраправих партій, а також дедалі ширше проникнення ксенофобії в політику традиційних помірковано правих партій становить собою дуже серйозну загрозу демократичному ладу європейських держав. Очевидно, що в умовах нової хвилі міграції з країн Північної Африки це явище посилюватиметься [15].

По-друге, про кризу ідентичності НАТО в пресі було сказано доволі багато, і головним тут є те, що альянс так і не став ані основою загальноєвропейської безпеки для всіх, ані ефективним інструментом розширення західного впливу за межами євроатлантичної зони. Показовою є відмова Німеччини і Туреччини від участі в операції проти Лівії [15].

І на кінець, наслідки фінансово-економічної кризи свідчать про те, що у 2009 р. світовий ВВП скоротився більш ніж на 6%. Порівнюючи показники провідних економік світу, можна побачити, що найбільше постраждали європейські країни, частка ВВП яких у світовому скоротилася на 2,8%, в тому числі Євросоюзу – на 1,9%; за абсолютними обсягами падіння їхнього ВВП становило 13,3% і 11,9% відповідно. Значно менших втрат зазнала економіка США: падіння ВВП становило 2,4%, що за умов істотного економічного занепаду європейських країн дало змогу утримати частку США у світовому ВВП на рівні 24–25% (табл. 2).

Таблиця 2

Показники економіки провідних країн світу у 2008–2009 рр. [16, с. 59]

Регіон/країна	2008 рік		2009 рік		Темп приросту, %
	ВВП, млрд. дол.	Частка у світовому ВВП, %	ВВП, млрд. дол.	Частка у світовому ВВП, %	
Світ	60 970,0	100,0	57 228,0	100,0	-6,1
Європа	22 246,0	36,5	19 282,0	33,7	-13,3
Євросоюз	18 388,0	30,2	16 191,0	28,3	-11,9
США	14 610,0	24,0	14 264,0	24,9	-2,4
Китай	8 086,0	13,3	8 789,0	15,4	+8,7
Японія	4 368,0	7,2	4 137,0	7,2	-5,3

Найбільше серед країн Євросоюзу постраждали саме пострадянські країни – Латвія, Литва, Польща, Румунія: їх ВВП у 2009 р. порівняно з 2008 р. скоротився на 20–30% (табл. 3). Щодо дефіциту бюджету, то в Литві й Латвії він дорівнював 8,2 та 6,4% відповідно, що свідчить про кризовий стан їхніх фінансових систем.

У таких країнах Єврозони, як Кіпр, Фінляндія і Франція падіння ВВП було зовсім незначним (менше 1%), а Австрії, Бельгії, Люксембургу і Мальті вдалося зберегти позитивну динаміку економіки – тут відбулося зростання ВВП, хоча темпи були зовсім незначними.

Слід також відзначити, що в окремих країнах єврозони фінансово-економічна криза позначилася більше на фінансовій системі, ніж на економіці загалом: так, у 2009 р. у Греції падіння ВВП становило лише 2%, а дефіцит бюджету – 36 млрд. дол., або близько 10% ВВП; в Ірландії на фоні падіння ВВП на 3,5% дефіцит бюджету становив 29,78 млрд. дол., або майже 17% ВВП; у Франції рівень ВВП майже відповідав рівню 2008 р., а дефіцит бюджету перевищував 200 млрд. дол. і становив понад 10% ВВП. До країн із кризовим станом фінансової системи можна віднести ще й Бельгію, де при зростанні ВВП спостерігався значний дефіцит бюджету – майже 7%; Іспанію – з дефіцитом бюджету у 8,5% та Італію – дефіцит бюджету понад 6%. Зазначимо, що відповідно до Маастрихтської угоди, рівень дефіциту бюджету країни не повинен перевищувати 3% ВВП, лише тоді стан її фінансової системи можна вважати задовільним. Проблеми фінансових систем перелічених країн істотно позначилися на валюті єврозони – зниження курсу євро набрало швидких темпів навесні 2010 р. і донині залишається нестабільним.

Таблиця 3

Динаміка ВВП та стан бюджетів країн Євросоюзу [16, с. 62–64]

Регион/країна	2008 рік		2009 рік		Темп приросту ВВП, %
	ВВП, млрд. дол.	ВВП, млрд. дол.	дефіцит бюджету, млрд. дол.	рівень дефіциту бюджету до ВВП, %	
Австрія	313,9	323,1	13,2	4,1	+2,9
Бельгія	375,6	381,0	26,0	6,8	+1,4
Болгарія	50,0	45,0	0,5	0,6	-10,0
Великобританія	2176,3	2149,0	312,1	14,5	-1,3
Греція	347,9	341,0	36,5	10,7	-2,0
Данія	202,8	198,6	0,2	0,1	-2,1
Естонія	27,0	25,0	0,75	3,1	-7,4
Ірландія	183,3	176,9	29,8	16,8	-3,5
Іспанія	1456,1	1368,0	115,9	8,5	-6,1
Італія	1840,9	1760,0	107,9	6,1	-4,4
Кіпр	23,7	23,0	1,0	4,5	-0,8
Латвія	34,0	24,0	2,6	8,2	-29,4
Литва	47,0	36,0	3,5	6,4	-23,4
Люксембург	37,8	38,3	1,9	5,0	+1,5
Мальта	9,3	9,8	0,4	4,4	+5,7
Нідерланди	671,7	654,9	37,1	5,7	-2,5
Німеччина	2910,0	2811,0	142,0	5,1	-3,4
Польща	528,0	423,0	9,7	1,4	-19,9
Португалія	232,3	233,4	14,9	6,4	+0,5
Румунія	200,0	161,0	10,7	4,2	-19,5
Словаччина	95,0	88,0	5,6	4,8	-7,4
Словенія	55,0	50,0	2,9	5,3	-9,1
Угорщина	196,0	184,9	0,7	0,4	-5,7
Фінляндія	184,1	182,6	6,9	3,8	-0,8
Франція	2112,4	2110,0	216,0	10,2	-0,1
Чехія	216,0	190,0	8,9	3,5	-12,0
Швеція	336,6	333,5	14,5	4,3	-0,9

Крім цього, потрібно зазначити, що нинішня ситуація характеризується глобальною трансформацією усіх країн світу до нового якісного стану, нового типу цивілізації третього тисячоліття, що ґрунтується на формуванні нової ринкової моделі інноваційного розвитку економіки – «економіки знань».

Рушійні принципи економіки знань, що визначають сутність змін, з якими неминуче у найближчому майбутньому доведеться зіткнутися всім суб'єктам господарської діяльності, полягають у такому:

1) *динамізм* стає головним параметром господарчої діяльності та ділового успіху. Збирання інформації, її вивчення й адаптація до мінливого зовнішнього середовища відбуваються безпрецедентно швидко. Підприємства вимушені працювати в режимі реального часу, миттєво або навіть превентивно (на основі прогнозів), реагуючи на зміни зовнішнього середовища;

2) *інноваційність*. У новому суспільстві на перший план виходить не доступ до ресурсів, виробничих потужностей чи капіталу, а здатність до нововведень, що є головною рушійною силою економіки знань. Нововведення передбачають орієнтацію на постійне оновлення продукції, систем, процесів, маркетингу та персоналу;

3) *висока наукоємність виробництва*. Збільшення питомої ваги інтелектуальної складової у вартості товарів та послуг. У новому суспільстві виробництво все більшою мірою стає залежним не стільки від фізичних ресурсів, скільки від знань, що проявляються в нових продуктах, технологіях, нових відносинах зі споживачами. Центр тяжіння зміщується в сторону розумової праці, а головними активами підприємства стають активи інтелектуальні;

4) *кооперація* є головним організаційним принципом економіки знань. Сучасні компанії дедалі більше співпрацюють із постачальниками, клієнтами, університетами, лабораторіями для розширення джерел розвитку технологій та інновацій. Використання комп'ютерних мереж дозволяє підприємствам позбавитися зайвих ієрархічних рівнів та об'єднуватися в мережні структури з компаніями-партнерами і навіть конкурентами задля досягнення синергічного ефекту діяльності;

5) *загальна інформатизація*. Доступність та різноманітність комп'ютерної техніки і програмного забезпечення, а також створення електронних мереж, зокрема Internet, дозволили компаніям працювати в новому форматі: створювати віртуальні компанії, підприємницькі мережі, вести глобальний маркетинг та ін. Використання інформаційних технологій дає змогу підвищувати продуктивність праці та ефективність управління, скорочувати витрати виробництва, зменшувати кількість обладнання, в якому зникає необхідність;

6) *перехід до індивідуально-масового виробництва*. Економіка знань – це економіка індивідуально-масового виробництва. Використання засобів масових комунікацій дає змогу працювати зі споживачами напряму в режимі on-line, залучати їх до процесу розробки та планування продукції з метою максимального задоволення їх окремих потреб. Такий підхід обумовлює необхідність створення гнучкого виробництва товарів та послуг, заснованого на інформаційних технологіях, що дозволило б диверсифікувати товарний портфель підприємства без значного зростання витрат виробництва;

7) *підвищений рівень ризику*. Стрімкий розвиток соціальних, виробничих, технологічних процесів супроводжується їх постійним ускладненням та зростанням джерел можливих ризиків. З іншого боку, динамізм зовнішнього середовища приводить до зростання ступеня невизначеності та ризикованості в діяльності підприємства, що обумовлено скороченням часу на вивчення ситуації та прийняття важливих управлінських рішень;

8) *зміни у структурі капіталу*. Капітал багатьох сучасних підприємств у своїй домінуючій частині стає не стільки фізичним, скільки інтелектуальним. У сучасному

суспільстві інтелектуальний капітал стає основою багатства і підвищення вартості компанії. Все частіше високі результати діяльності підприємства обумовлені вдало знайденими рішеннями у сфері управління інтелектуальним капіталом, що передбачає використання нових технологій і методів менеджменту.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна стверджувати, що більшість тих заходів, які Україна реалізовує на даний час з метою інтеграції у європейський простір, а саме: приведення у відповідність стандартів бухгалтерського та статистичного обліку, трансформації податкової системи тощо хоча, безперечно, і є прогресивними, проте сповідають політику «модернізації навздогін», яка за великим рахунком є безперспективною для України. Як зазначає Є. Марчук у своїй праці «Соціополіс – модель майбутнього суспільства»: «Якщо навіть припустити, що темпи зростання ВВП в Україні досягнуть фантастичної цифри у 20% на рік, то щоб наздогнати Польщу, знадобиться щонайменше 20 років. Не кажучи вже про Німеччину, Францію, Велику Британію та інші розвинуті країни Європи. При тому, що їхні економіки, природно, не стоятимуть на місці» [17, с. 107]. За таких умов стратегія «модернізації навздогін» не дозволить Україні набути сучасної постіндустріальної спрямованості, а закріпить за нею такий розподіл праці, за якого її економіка у кращому випадку спеціалізуватиметься переважно на застосуванні інновацій, які продукуватимуться розвинутими країнами.

З огляду на це в основу європейської інтеграції України повинна бути покладена стратегія «технологічного прориву», яка передбачатиме здійснення глибоких структурних перетворень в економіці відповідно до світових тенденцій економічного та науково-технічного прогресу.

Реалізація даної стратегії у кінцевому рахунку має забезпечити формування інтегральної моделі української економіки, сутність якої не зводиться до примітивного копіювання чужого досвіду чи орієнтації на капіталізм індустріального типу, а акумулюватиме в собі всі економічні та науково-технічні досягнення, що забезпечать Україні випереджальне економічне зростання порівняно з європейськими й світовими темпами.

Висновки. Отже, за основу європейської інтеграції України потрібно взяти стратегію «технологічного прориву», яка відповідає умовам функціонування постіндустріального суспільства і забезпечить країні входження в економічні та соціальні структури Європейського Союзу на паритетних основах, збереже її державність і незалежність.

Література

1. *Згуровский А. Войны глобализации / А. Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – № 37(616). – 30 сент. – С. 6.*
2. *Бакуменко В. Виявлення комплексу проблем державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України / В. Бакуменко, Д. Безносенко, С. Криворучко, О. Шевченко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2006. – № 1. – С. 128–141.*
3. *Гаряча Ю. П. Перспективи України на внутрішньому ринку Європейського Союзу / Ю. П. Гаряча // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 207–211.*
4. *Грицаєнко І. А. Економічний прагматизм як домінанта інвестиційної політики України в інтеграційних процесах / І. А. Грицаєнко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2. – С. 4–13.*

5. Кузьома О. *Можливості та ризики реалізації стратегії багатовекторної інтеграції України* / О. Кузьома // *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. – 2008. – № 103. – С. 39–46. – (Економіка).
6. Лавренчук А. *Стратегії інтеграції національних держав до Європейського Союзу: методологія проблеми* / А. Лавренчук // *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. – 2003. – № 3. – С. 59–65.
7. Макогон Ю. *Стратегія інноваційного розвитку України в контексті інтеграції в Європейський Союз* / Ю. Макогон, Е. Медведкіна // *Журнал європейської економіки*. – 2008. – Т. 7. – № 1. – С. 45–59.
8. Новикова М. В. *Наслідки вступу нових суб'єктів господарювання у Європейське співтовариство* / М. В. Новикова, О. В. Радчук // *Економіка. Фінанси. Право*. – 2008. – № 1. – С. 22–23.
9. Притикіна О. Л. *Інноваційна політика України та інтеграція до ЄС: [Інновації; конкурентноспроможність; інноваційна діяльність підприємств; євроінтеграція]* / О. Л. Притикіна, Ю. М. Стасюк, О. В. Щипанова // *Фінанси України*. – 2005. – № 5. – С. 36–43.
10. Сіденко В. Р. *Потенціал економічного розвитку України в контексті європейської інтеграції* / В. Р. Сіденко // *Фінанси України*. – 2007. – № 9. – С. 143–150.
11. Ур В. *Перспективи майбутньої інтеграції української економіки в ЄС* / Вольфганг Ур // *Журнал європейської економіки*. – 2006. – Т. 5. – № 2. – С. 142–144.
12. Федулова Л. І. *Проблеми розвитку економіки знань в контексті вступу України до ЄС: [Європейський Союз]* / Л. І. Федулова // *Актуальні проблеми економіки*. – 2005. – № 4. – С. 104–117.
13. Чесноков А. *Вплив процесу розширення ЄС на економіку України: кореляція негативних і позитивних чинників* / А. Чесноков // *Журнал європейської економіки*. – 2004. – Т. 3. – № 4. – С. 473–479.
14. Янукович В., Філе Ш. *Україна інтегрується до європейської економіки, а Митний союз – в запасі* [Електронний ресурс] / В. Янукович, Ш. Філе // *Радіо свобода* – 11. 01. 2011. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2273258.html>
15. Орел А. *Україна між Заходом і Сходом. Початок шляху* [Електронний ресурс] / А. Орел // *Дзеркало тижня. Україна* – 2011. – № 12. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/78773>
16. Дорошенко І. В. *Причини й наслідки кризи євросони: уроки для України* / І. В. Дорошенко // *Фінанси України*. – 2010. – № 12. – С. 58–68.
17. Марчук Є. *Соціополіс – модель майбутнього суспільства* / Є. Марчук // *Національні інтереси*. – 2001. – № 4/5. – С. 105–114.